

POSTOJE NĚMECKÉ EVANGELICKÉ CÍRKVE V ČECHÁCH, NA MORAVĚ A VE SLEZSKU K NACISMU

Osud faráře částečně židovského původu v letech 1936–1946¹

Peter C. A. Morée

THE ATTITUDES OF THE GERMAN PROTESTANT CHURCH IN BOHEMIA, MORAVIA AND SILESIA TOWARDS NAZISM.

The fate of a pastor of partly Jewish origin in the years 1936–1946

Between 1918 and 1939 most churches in Czechoslovakia defined itself ethnically. The German Evangelical Church in Bohemia, Moravia and Silesia worked among the German minority in the country. It ceased to exist as a consequence of the expulsion of the Czech Germans after the 2nd World War. In circles of Czech Protestants this church is seen as very nationalist in its orientation, or even identifying itself with National Socialism. This article examines the case of a pastor of the German Evangelical Church, who was partly of Jewish descent and comes to the conclusion that the leadership of the church had a critical view on the theological positions of the Deutsche Christen and used arguments for its orientation which were effectively close to those of the Bekennende Kirche.

O Německé evangelické církvi v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (dále NEC; v němčině: Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien) existuje v českých evangelických kruzích převážně negativní obraz jako o církvi, která se přidala k hnutí Deutsche Christen v Hitlerově Třetí říši. Obraz vznikl nejspíše už před válkou v době radikalizace českých Němců po roce 1935. Například J. L. Hromádka napsal 24. října 1936 Eduardu Thurneysenovi v Basileji o NEC: „*Die allgemeine Stimmung in dieser Kirche steht unter dem unmittelbaren Einfluss des III. Reiches, wenn auch man die Loyalität unserem Staate gegenüber bezeugt. Alle die Grundsätze, welche heutzutage in Deutschland angewendet werden, werden auch seitens unserer evangelischen Deutschen beachtet.*“²

¹ Tento článek vznikl v rámci grantu GAAV A801830801, „Josef Lukl Hromádka (1889–1969) a český protestantismus v letech 1945–1989“.

Po válce napsal další učitel Husovy fakulty a mezinárodně známý ekumenický teolog František Bednář brožurku k otázce vyhnání německé menšiny. Publikace měla za cíl obhájit tento drastický krok před ekumenickou veřejností, která se chystala do Amsterdamu na první generální sněm Světové rady církví. V jedné kapitole Bednář pojednával i o NEC a jejím postoji k nacistickému režimu.³ Zdůrazňuje, že v roce 1938 prezident NEC Erich Wehrensenn přivítal rozhodnutí mnichovské konference o připojení Sudet k Německé říši. Během okupace nedostala Českobratrská církev evangelická (dále ČCE) žádnou podporu nebo jiný signál bratrské solidarity ze strany NEC. Jen v ojedinělých případech představitelé NEC pomáhali svým kolegům z Českobratrské církve evangelické, píše Bednář. Pouze v jednom případě se Bednář zmiňuje o faráři z NEC, který patřil k Vyznávající církvi.⁴

V podobném duchu jako Bednář napsal Miroslav Brož svůj krátký příspěvek o NEC do sborníku o českých evangelících za druhé světové války. Německá církev se podle něj otevřeně hlásila k nacionalismu a posléze k Hitlerovi. Vychází přitom výhradně z publikace z roku 1939, která měla za cíl vyzvednout spolehlivý charakter NEC pro nacistický režim. „*Duchovní se považovali nejen ,za pověřené služebníky církve při Slovu a svátostech, nýbrž také jako pracovníci německého lidu v boji za svaté dobro národa‘ a zcela otevřeně se hlásili k nacionálnímu socialismu a v Adolfu Hitlerovi uvítali vůdce všech Němců.*“⁵

Stejný úsudek se objevuje ve společné publikaci Českobratrské církve evangelické a Evangelické církve v Německu *Rozdělující zeď je zbořena, K porozumění mezi Čechy a Němci*, která vznikla v souvislosti s usmířením mezi českými a německými evangelíky v 90. letech 20. století.⁶ V historickém

² „*Obecná nálada v této církvi stojí pod přímým vlivem Třetí říše, i když se potvrzuje loajalita našemu státu. Všechny zásady, které se dnes uplatňují v Německu, jsou také zohledněny ze strany našich evangelických Němců.*“ Dopis je citován v Martin Rohkrämer (ed.), *Freundschaft im Widerspruch. Der Briefwechsel zwischen Karl Barth, Josef L. Hromádka und Josef B. Souček 1935 -1968*, Zürich 1995, s. 48.

³ František Bednář, *The Transfer of Germans from Czechoslovakia from the ideological and ecclesiastical standpoint*, Praha 1948. Kapitola o NEC nese titul „*The German Church and the betrayal,*“ s. 52–56.

⁴ Carl Hoffmann, farář v Morchenstern (Smržovka), in: Bednář, *The Transfer*, s. 50.

⁵ Milena Šimsová (ed.), *Prošli jsme v jeho síle. Evangelici v čase druhé světové války*, Praha 2003, s. 226.

⁶ Základní text ze strany ČCE k česko-německému usmíření *Smíření mezi Čechy a Němci, Versöhnung zwischen Tschechen und Deutschen* je z r. 1995. Soubor textů k česko-německému porozumění v kontextu církví *Rozdělující zeď je zbořena. K porozumění mezi Čechy a Němci*, sestavený společnou pracovní skupinou, byl publikován v r. 1999 česky a německy.

úvodu je věnován jeden odstavec otázce NEC a ČCE a jejich vzájemným vztahům. Text sice uznává, že obě církve se vymezovaly národnostně, nicméně obviňuje NEC, že se orientovala na *Volkstum* víc než ČCE. Ta se proti tomu údajně hlásila k zásadám Vyznávající církve. Podle publikace se NEC od r. 1938 identifikovala s henleinovskou politickou linií k rozbití Československa a tento postoj nezměnila ani tehdy, kdy bylo čím dál jasnější, že nacionálně socialistický režim vnímal církve nepřátelsky. Němečtí evangelíci se svých českých bratří ve víře ani nezastali, když zakusili útlak. „*Není ani známo, že by se němečtí evangelíci svým českým sestřím a bratřím ve víře pokusili pomáhat, když byli pronásledováni a utlačováni nacionálně socialistickými mocenskými orgány.*“⁷

Mnoho z těchto soudů o NEC ze strany českých evangelíků vyplývá z neznalosti pramenného materiálu, který se ovšem nachází přímo v Ústředním archivu ČCE. Písemnosti, které se zachovaly z archivu církevní kanceláře NEC, ukazují, že s německými evangelíky v Československu to bylo ovšem poněkud složitější a hlavně mnohem méně jednoznačné, než tvrdí publikace z prostředí ČCE. Církev, která byla do roku 1918 součástí Evangelické církve AV a HV v Rakousku, netvořila při svém vzniku sourodý celek, ale zahrnovala v sobě hlavní teologické proudy z počátku 20. století. Některé sbory byly výrazně liberální a vznikaly v kontextu hnutí „Pryč od Říma“, některé byly velmi tradiční až konzervativní a třetí skupina sborů se hlásila ke koncepci lidové církve.⁸ NEC byla především církev v diaspoře, která měla být evangelickou církví pro německou menšinu v Československu. Jako taková byla v menšinové pozici ve dvojnásobném smyslu: jako církev německé menšiny a jako evangelická církev v převážně katolickém prostředí českých Němců. Prezident církve Erich Wehrenfennig to formuloval takto: „*Aufgabe unserer Kirche ist es, das Evangelium festzuhalten und zu bezeugen in doppelter Diaspora als evangelische und deutsche Minderheit im Staate und aus dieser Kraftquelle die Weisheit zu finden, ihren Weg zu gehen mitten unter der grossen Mehrheit katholischer deutscher Volksgenossen und den andersnationalen Kirchen dieses Landes.*“⁹

⁷ Rozdělující zed, s. 36.

⁸ Viz Maria Heinke-Probst, „Die Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien 1918–1946“, *Erbe und Auftrag der Reformation in den Böhmisches Ländern* 35–38 (2000), s. 78–105. Viz též Maria Heinke-Probst, „Die Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien“, in: Martin Schulze Wessel – Martin Zückert (Hrsg.), *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, München 2009, s. 165–186.

Propojenost NEC s německou menšinou v Československu se do začátku 30. let 20. století projevovala především tak, že církev musela řešit dopad jazykového zákona nové republiky na církevní provoz, hlavně na vedení matrik. Dostala se opakovaně do sporu s československými autoritami. Dále řešila NEC obtížně otázku, do jaké míry může spolupracovat s ostatními církvemi v Československu, které se rovněž definovaly jako etnicky omezené církve. Tak se NEC nakonec po velkém zdráhání nepřipojila k Svazu evangelických církví v Československu.

V letech po nástupu Adolfa Hitlera se otázka „národ a víra“ stala ještě naléhavější tím, že se střet mezi hnutími Deutsche Christen (Němečtí křesťané) a Bekennende Kirche (Vyznávající církev) v Německu odrážel i v teologických debatách v NEC. Téma se stalo opakovaně předmětem diskuze na církevních konferencích a setkáních. Obecně se dá říct, že se k Německým křesťanům hlásilo jen málo farářů (otevřeně jen 5) a k Vyznávající církvi také jen několik. Převážná část farářů spíše držela tradiční linii luterské teologie, cítila nacionálně, ale nepřidala se k fašistickému hnutí.

Tento postoj nejlépe vyjadřuje prohlášení, které bylo přijato na církevní konferenci v Teplicích v roce 1927, kde se píše: *„Wir bekennen uns zum Volkstum als einer Schöpfungsordnung Gottes; Volk ist nicht das Ergebnis eines Zufalls, sonder Werk des göttlichen Willens. Wir erkennen aber auch das Menschlich-Unvollkommene in jedem Volkstum. Es wird ständig von innen her bedroht und bedarf deshalb einer erlösenden und heiligenden Kraft.“*⁹

Negativní postoj církevního vedení k Deutsche Christen vyjadřuje dopis církevního rady Huga Gerstbergera z Chebu z 24. srpna 1942. Reaguje na případ odstoupení libereckého faráře z církevní služby z důvodů neslučitelnosti s jeho politickými názory. Gerstberger píše: *„Die suchenden Menschen unserer Tage suchen in der Kirche etwas anderes, als ihnen*

⁹ „Úkolem naší církve je držet se evangelia a dát o něm svědectví ve dvoji diaspoře jako evangelická i německá menšina ve státě, a v tomto pramenu síly nacházet moudrost jít její cestou mezi velkou většinou katolických německých krajanů a církvemi jiných národností v této zemi.“ Citováno u Heinke-Probst, „Die Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien 1918–1946“, s. 81.

¹⁰ „Hlásíme se k národu jako k Bohem danému pořádku ve stvoření; národ není výsledkem nějaké náhody, nýbrž dílo Boží vůle. Uznáváme ovšem také, že v každém národě je něco lidsky nedokonalého. Je neustále ohrožen zevnitř, a proto potřebuje spasitelnou a posvěcující sílu.“ Usnesení církevního shromáždění v Teplicích-Šanově (Teplitz-Schönau) dne 23. května 1937, in: Friedrich Siegmund-Schultze (ed.), *Ekklesia. Eine Sammlung von Selbstdarstellungen der christlichen Kirchen*, Leipzig 1937, s. 25.

*geboten wird. Mit der unklaren Haltung der Person Christi gegenüber, die durch rassistischbiologische Anschauungen bestimmt ist, schwindet die Verantwortung dem Heiligen gegenüber. Die Kirche wird zum Sprechsaal über Dinge, die mit biblischer Verkündigung herzlich wenig zu tun haben. Die mit Ernst Christen sein wollen, meiden die Kirche, und die anderen haben sich ja nie viel um sie gekümmert. Wir können heute nur mit einer ganz klaren entschieden biblischen Haltung, die wahrhaftig auch gut völkische sein kann, dem Namen Christi Ehre machen. Dass aber unser Volk Christum braucht, heute mehr denn je, das ist allen, die sich von den Schlagworten des Tages nicht blenden lassen, feste Gewissheit.*¹¹

Církev ovšem uvítala připojení Sudet k Německé říši v roce 1938 a opakovaně vyjadřovala svou loajalitu k Hitlerovi. Během války nadšení pro nový pořádek jednoznačně opadlo, mj. z důvodů uzavření nebo převzetí několika církevních institucí pro sociální práci.

Po válce bylo brzy zřejmé, že NEC nemůže dále existovat jako samostatná církev. V důsledku toho začalo soupeření mezi ČCE a Církví československou (dále CCs) o majetek a kostely NEC. Církevní vedení NEC odsouhlasilo sloučení s ČCE, které ovšem nebylo uznáno státem. Několik měsíců po únoru 1948 komunistický režim rozhodl, že majetek znárodní a že kostely rozdělí mezi ČCE a CCs. Nejvíce na tomto řešení profitovala CCs.¹²

To, že situace v NEC nebyla zdaleka jednoznačná a jednostranná, ukazuje příběh faráře Geerta Tepperberga, který sloužil v Türmitz (Trmice) u Teplic, v církevním dětském domově v Jechnitz (Jesenice), v Haber (Habřina) a v Karlových Varech. Je to příběh o člověku, který se během deseti let svého života v Sudetech (1936–1946) opakovaně stal obětí politických změn a války.

Geert Wolfgang Lothar Tepperberg se narodil 27. července 1909 v Radouti v Rumunsku. Měl tedy rumunskou státní příslušnost a hlásil se k ně-

¹¹ „Hledající lidé našich dnů hledají v církvi něco jiného, než je jim nabídnuto. S nejasným postojem k osobě Krista, který je určený rasově biologickými představami, mizí odpovědnost před posvátnem. Církev se stává přednáškovým sálem o věcech, které mají s biblickou zvěstí pramálo společného. Ti, kteří chtějí být křesťanem se vši vážností, se vyhýbají církvi, a ti ostatní se o ni moc nezajímali. Dnes můžeme jenom s velmi jasným, rozhodně biblickým postojem, který může být věru i dobře nacionální, uctívat Kristovo jméno. Že náš národ Krista potřebuje, dnes více než kdy jindy, to je pro všechny, kteří se nenechají oslnit hesly dne, pevná jistota.“ ÚA ČCE, DEKiBMS, I/F/1, Personalakte Gerstberger.

¹² K rozdělení majetku viz Jiří Piškula, „Boj o majetek Německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku mezi Českobratrskou církví evangelickou a Církví československou“, in: Pavel Hlaváč (ed.), *Cesta církve I*, Praha 2009, s. 4–17.

mecké národnosti. Krátce studoval medicínu ve Štýrském Hradci, ale pak se rozhodl pro teologii. Vystudoval ji v německém Halle, kde úspěšně složil závěrečné zkoušky v roce 1935.

Na začátku roku 1936 kontaktovali Martin Luther Bund v Erlangen a prof. D. E. Wolf, starozákoník z Halle, církevního prezidenta Wehrenfenniga s prosbou, jestli by NEC nemohla zaměstnat Tepperberga. Důvod, proč se Tepperberg uchází o místo v NEC – a doposud nebyl úspěšný v jiné diasporní německé evangelické církvi, jak píše Wolf –, není jasně sdělen, ale dopis z Erlangen nechá tušit, co je v pozadí. „*Die Tatsache seiner nicht reinarischen Abstammung scheint mir nicht weiter ins Gewicht zu fallen, da Tepperberg in Deutschland nach den gegenwärtigen Gesetzen ohne weiteres das Reichsbürgerrecht bekommen würde, wenn er deutscher Staatsangehöriger wäre. Sein Lichtbild zeigt auch, dass ein etwa vorhandener nichtarischer Rasseinschlag nur äusserst gering sein kann.*“¹³

Tepperberg měl částečně židovský původ. O několik let později se z jeho prohlášení dozvídáme, že podle nacistických rasových „norimberských zákonů“ byl z 82,5 % árijské krve.¹⁴ Tato skutečnost určila i jeho další osud v Československu a ve Třetí říši.

Pro Wehrenfenniga v demokratickém Československu není Tepperbergův původ rozhodující, ale jako církevní prezident vychází spíše z potřeb své církve. Pozve ho do služby církve. V hledání místa pro Tepperberga narazil Wehrenfennig brzy na nevoli ho přijmout z důvodů jeho „nejasného“ původu. Pražský farář Hugo Piesch na výzvu Wehrenfenniga odpověděl: „[...] *ich halte die Lage in Prag nicht für geeignet, nun Fragen akut werden zu lassen wie etwa nach der Bekenntniskirche oder nach dem Arierparagraphen.*“¹⁵ Tento argument se pak kolem Tepperberga objevoval celkem pravidelně.

28. května 1936 Tepperberg dorazí do Ústí nad Labem, kde už začne záhy pracovat ve sboru. V dalších měsících vypracuje různé písemné práce

¹³ „*Zdá se mi, že skutečnost jeho ne ryze árijského původu nemá nadále váhu, protože podle současných [norimberských – PM] zákonů by Tepperberg dostal v Německu beze všeho říšská občanská práva, pokud by byl německým státním příslušníkem. Také jeho podoba ukazuje, že údajný neárijský rasový odklon může být jen velmi malý.*“ Oba dopisy in: ÚA ČCE, DEK iBMS, IV/C/3, Personalakte Tepperberg.

¹⁴ ÚA ČCE, DEK iBMS, I/F/1, Personalakte Tepperberg.

¹⁵ „(...) *nepovažují situaci v Praze vhodnou k tomu, abychom teď oživovali otázky týkající se např. Vyznávající církve nebo árijských paragrafů.*“ ÚA ČCE, DEK iBMS, IV/C/3, Personalakten, Tepperberg, Brief Pfarramt der vereinigten deutschen evangelischen Gemeinde A.u.H.B. an Wehrenfennig, 19. 3. 1936.

k farářské zkoušce. Hlavní práce nese titul „Die Verkündigung des Wortes Gottes und die Gebildeten von heute“ a pojednává o hermeneutickém problému vztahu mezi biblickou zvěstí a moderním člověkem. Ačkoli projevuje Tepperberg velkou úctu před Schleiermacherem, pro odpověď na svou otázku čerpá obšírně z teologie Karla Bartha.¹⁶

Dne 28. dubna 1937 byl Tepperberg ordinován v Litoměřicích a od té doby oficiálně pracoval v ústeckém filiálním sboru Trmice. Ze strany státní správy byla podmínka pro nástup do služby, že Tepperberg oficiálně požádá o československé občanství. Korespondence z listopadu roku 1937 ukáže, že stát jeho žádosti nevyhověl, a Tepperberg tudíž nedostal československý pas.

V době jeho nástupu se sbor připravoval na osamostatnění, kterého pak dosáhne začátkem roku 1938. Tím vznikl nárok na plnohodnotné místo faráře, který by už nespadal pod Ústí nad Labem. Církevní vedení počítá s tím, že novým farářem bude Tepperberg, ovšem po řádném zvolení sborem. Při jednáních s Tepperbergem se otevřela tentokrát už naplno otázka, jak to je s jeho smíšeným původem. Staršovstvo Trmic o tom píše: „Über die arische Abstammung seiner Frau hat er unaufgefordert einen Ahnenpass, ebenso über die Vorfahren der Mutter Papiere vorgelegt, während er über seine Abstammung väterlichseits nur einen Trauschein seiner Eltern zu Einsichtnahme gab. Seine Ausführungen in der Erklärung väterlichseits sind nicht belegt. Wir bitten versichert zu sein, dass wir diese heikle Frage überhaupt nie aufgerollt hätten, wenn Herr Kirchenrat Prof. Baier sz. eben nicht Mitteilung gemacht hätte, die dann später Weiterungen nach sich zog.“¹⁷

Církevní rada středočeského seniorátu Hickmann z Duchcova, do jehož kompetence sbor spadá, má pro tento postup jisté pochopení. Hickmann o tom píše Wehrenfennigovi: „... so ist es erklärlich, dass in den gegenwärtigen Zeiten, noch dazu, wo es sich um die Wahl eines ständigen Pfarrers handelt, diese Frage noch einmal geprüft worden ist, zumal es sich um das Ansehen der Gemeinde auch bei den Andersgläubigen handelt.“¹⁸ Na druhou stranu píše opakovaně do Trmic, že by takto neměli postupovat.

¹⁶ Práce se nachází v ÚA ČCE, DEKIBMS, III/D/2, k. 3, Amtsprüfungen, Tepperberg.

¹⁷ „Předložil bez vyzvání rodové vysvědčení o arijském původu své ženy, podobně papíry o předcích matky, zatímco o svém původu ze strany otce ukázal jen oddací list svých rodičů. Jeho vývody v prohlášení o straně otce nejsou podložené. Prosíme Vás, abyste byl ujištěn, že bychom tuto choullostivou otázku nikdy bývali neotevřeli, kdyby pan církevní rada prof. Baier neposkytl sdělení, které pak vyvolalo pokračování.“ ÚA ČCE, DEKIBMS, III/B/1, R 281, Mappe Türmitz, staršovstvo Türmitz, církevnímu radovi Hickmannovi, 3. 4. 1938.

vat, protože jsou v aplikování norimberských zákonů (ještě za Československa!) papežstější než papež. „*Was seine nicht reinarische Abstammung betrifft, so hat er Ihnen ja schon nachgewiesen, dass es nur ein geringer Prozentsatz jüdischen Blutes ist, der in seinen Adern fließt, da nur ein Verfahr seines Vaters eine Jüdin geheiratet hat. Er konnte daher auch eine reine Arierin im Deutschen Reich ehelichen, was sonst unmöglich gewesen wäre. Der Kirchenvorstand wird nunmehr gewiss dafür sorgen, dass in der Stadt Türmitz dem Gerede, er sie ein Judenstämmling, ein Ende gemacht wird. Nach den Nürnberger Gesetzen gilt er trotz der geringen Blutbeimischung nicht arischen Blutes als Arier. Strenger als das Dritte Reich brauchen auch wir nicht zu sein.*“¹⁹

Sbor v Trmicích Tepperberga nakonec z těchto důvodů za svého faráře ne zvolil. V reakci na to se rozhodl okamžitě své působení ve sboru ukončit. Církevní prezident Wehrenfennig byl kvůli jednání sboru značně rozladěn. „*Ich bin über die Entwicklung, welche die junge Pfarrgemeinde nimmt, betrübt und enttäuscht*“, psal Hickmannovi.²⁰ Z korespondence mezi Tepperbergem a Wehrenfennigem vyplývá docela jasně, že mezi nimi panovala vzájemná sympatie a důvěra. Wehrenfennig se ho opakovaně zastal v konfliktech s dalšími církevními autoritami. Také se osobně staral o to, aby se pro Tepperberga našlo další místo. Bylo to prý nutné, protože po událostech v Trmicích se mladá rodina s dítětem nacházela v akutní nouzi.

V lednu roku 1939 pak nastoupil Tepperberg do sboru v Buchau (Bochov) se zvláštním pověřením pro dětský domov v Jechnitz (Jesenice). Opět ho doženou politické změny doby a jejich dopad na život v Sudetech. Jako občan Rumunska musel opět žádat o změnu státní příslušnosti, tentokrát ale u říšskoněmeckých úřadů. Sudety byly připojeny k Hitlerově Německu. Než byla ale celá věc vyřízená, objasnilo se rychle, že Tepperberg nemůže zůstat v Jesenici. Na příkaz státních úřadů byl provoz ústavu

¹⁸ „... pak je pochopitelné, že se v současné době, navíc když se jedná o volbu stálého faráře, tato otázka prozkoumá, poněvadž se jedná o reputaci sboru také u jinak věřících.“ Ibidem, Hickmann Wehrenfennigovi, 9. 4. 1938.

¹⁹ „Co se týče jeho ne ryze árijského původu, přece Vám už prokázal, že je to jen malé procento židovské krve, která teče v jeho žilách, poněvadž jenom jeden předek jeho otce si vzal židovku. Proto se v Německé říši mohl také oženit s ryze árijskou ženou, což by jinak bylo nemožné. Staršovstvo se bude jistě starat o to, aby řeči o tom, že je potomek Židů, ve městě Trmicích skončily. Podle norimberských zákonů platí přes příměs neárijské krve jako árijec. Přísnejší než ve Třetí říši také nepotřebujeme být.“ Ibidem, Hickmann staršovstvu Türmitz, 1. 4. 1938.

²⁰ „Jsem z toho, jak se vyvíjí mladý farní sbor, smutný a zklamaný.“ Ibidem, Wehrenfennig Hickmannovi, 12. 4. 1938.

přerušen, jako se to stalo i dalším diakonickým a jiným zařízením, která NEC vlastnila. Opět byl Tepperberg bez místa.

Nakonec se Tepperberg usadil v Haber (Habřina) u Úštěku. Byl to malý venkovský sbor, který byl ovšem významný ze dvou důvodů. Jednak to byl jeden ze dvou tolerančních sborů uvnitř NEC, a měl tudíž pro církev a její identitu zvláštní místo. V roce 1931 se proto konaly v Habřině velké slavnosti NEC k výročí Tolerančního patentu z roku 1781. Dále stál v Habřině důležitý církevní sirotčinec, který sice nespadal přímo pod sbor, ale byl s ním spjatý.

Tepperberg začal pracovat v Habřině v říjnu roku 1939, kde zažil delší dobu relativního klidu. Sbor prožil spoustu změn v důsledku nové hranice mezi Třetí říší a ČSR/Protektorátem, která vedla nedaleko Habřiny.

V roce 1941 byl Tepperberg nucen obhájit svůj původ tím, že ho analyzoval podle pravidel norimberských rasových zákonů. Dříve vždy odmítal přistoupit na takovou argumentaci, ale zřejmě tentokrát nebylo jiné cesty. Souvisí to nejspíše s tím, že hrozilo, že by ztratil povolení k výuce náboženství ve školách. V prohlášení z 25. 7. 1941 píše Tepperberg, že jeho prababička se narodila z manželství mezi židovkou a konvertitou k židovství. Rodina se ale nikdy neasimilovala k židovství, naopak Tepperbergův otec dostal od svého „smíšeného“ otce (tj. Tepperbergova praotce) „*seine ausschliesslich deutsche auserlesene Erziehung*.“²¹ Samotný praotec si vzal árijskou plavovlasou ženu s modrými očima. Tepperbergův otec přešel k evangelické církvi a jeho matka byla katolička. Proto má sám Tepperberg v žilách minimálně 82,5 % árijské krve, píše do prohlášení.

Státní úřady to zřejmě viděly jinak. V roce 1942 Tepperberg ztratil povolení k výuce náboženství. Navíc habřinský sbor se v důsledku války spíše ztenčil, a církev naléhavě potřebovala farářské síly, které by vypomáhaly v těch sborech, kde byl farář „na frontě“. Tepperberg je proto vyslán do Falkenau (Sokolov) a Karlových Varů jako „Reisepfarrer,“ kde pracoval většinu času v nových podmínkách a zbytek času věnoval svému původnímu sboru, kde zůstala i jeho rodina. Pendlování mezi Habřinou a západními Čechami záhy vedlo ke konfliktu mezi Tepperbergem a církevní radou západočeského seniorátu NEC, farářem Hugem Gerstbergerem z Eger (Chebu). Podle Gerstbergera byl Tepperberg nevyzpytatelný a nespolehlivý, jelikož pravidelně zůstával u rodiny v časech, kdy měl být v Karlových Varech. Tepperberg se obhajoval, že jeho manželka a dvě

²¹ „jeho výhradně německou vynikající výchovu“, ÚA ČCE, DEKiBMS, I/F/1, Personallakte Tepperberg, Erklärung 25. 7. 1941.

malé děti potřebují jeho přítomnost a že vzdálenost do západních Čech jeho úvazek velmi komplikuje. I v této souvislosti se vynoří nářážka na Tepperbergův původ, ač Gerstberger byl v té době bytostně proti názorům Deutsche Christen. Chebský církevní rada napsal Wehrenfennigovi o habřínském faráři: „*Ich werde mich dadurch auch nicht durch schlaue Drehereien Tepperbergs beirren lassen. [...] Ich habe auch nie geduldet, dass Schreiben an das Kirchenamt, die durch meine Hand gingen, den nötigen Respekt vermissen liessen. Ich will aus der anderen Art Tepperbergs keine vielleicht unbegründeten Schlüsse ziehen. Ich mache mir aber doch meine Gedanken, die in der Linie der Abstammung liegen.*“²² Ale jak už bylo zmíněno, Tepperberg měl v konfliktu oporu ve Wehrenfennigovi, ačkoli se církevní prezident s chebským farářem dobře znal.²³

Tato spřízněnost mezi Wehrenfennigem a Tepperbergem se ještě víc projevila bezprostředně po válce, kdy se struktury NEC rozpadaly a vůbec nebylo jasné, co bude dál. Mnoho farářů buď uteklo před Rudou armádou, nebo bylo vyhnáno či internováno. Tepperberg zůstal na místě a Wehrenfennig byl vzat do vazby začátkem února roku 1946. V období mezi květnem 1945 a lednem 1946 si oba vyměňovali pravidelně dopisy, které dávají podrobný vhled do dění v sudetoněmecké oblasti.

Tepperberg se často zmiňoval o finanční nouzi, která ohrožovala jeho rodinu. Nedostával pravidelný plat a nemohl vybrat peníze z banky, protože účty byly obstaveny. V lednu 1946 vedla tato realita Tepperberga k zoufalému volání: „*Wenn nicht baldigst Abhilfe geschaffen wird, steuern wir einer Geldkatastrophe entgegen, die auch andere Katastrophen nach sich ziehen muss. (...) Ich selbst lebe vom Rest meiner einzigen bisher erhaltenen 2 Monatsgehälter seit Mai, sowie 400 Kčs, die mir von 3 Seiten geschickt worden sind.*“²⁴

Z hlediska československých autorit byl habřínský farář navíc ve výjimečné pozici kvůli své rumunské státní příslušnosti v kombinaci s německou

²² „*Nenechám se zmást lstivými výmluvami Tepperbergovými. [...] Také jsem nikdy netoleroval, že by psaní na církevní úředy, která prošla mojí rukou, postrádala potřebný respekt. Nechci z jiné povahy Tepperberga vyvozovat žádné možná nepodložené závěry. Zaujímal jsem se ovšem domněnkami, které se dotýkají jeho původu.*“ ÚA ČCE, DEKiBMS, I/F/1, Personalakten, Tepperberg, Brief Gerstberger an Wehrenfennig, 4. 2. 1944.

²³ Korespondence k těmto událostem in: ÚA ČCE, DEKiBMS, I/F/1, Personalakte Tepperberg.

²⁴ „*Pokud nebude urychleně poskytnuta pomoc, vřítíme se do finanční katastrofy, která s sebou nutně strhne i jiné katastrofy. (...) Sám žiji ze zbytku svých dosud obdržovaných 2 měsíčních platů, tak jakož ze 400 Kčs, které mi byly poslány ze 3 stran.*“ ÚA ČCE, fond DEKiBMS, I/G/1, Gemeinde Haber, Tepperberg Wehrenfennigovi, 22. 1. 1946.

národností. Tepperberg proto narážel na velké problémy: „*Da ich mich selbstverständlich als Deutscher bekenne, kein Čechisch kann und eine rumänische konsularische Vertretung noch nicht existiert, werde ich als Deutscher behandelt. Vorgestern z.B. ist unser gesamtes Geld, Silber, Fotoapparate u. mein Radioapparat beschlagnahmt worden, allerdings unter Hinweis darauf, dass ich es vielleicht wieder zurückbekomme.*“²⁵

Nezdá se, že by Tepperberg mohl dostat lepší ochranu kvůli diskriminaci, kterou zakusil od roku 1938 pro svůj částečně židovský původ nebo svou teologickou orientaci na Vyznávající církev. Byl velmi skeptický, protože praxe udělování průkazů antifašisty byla nevypočitatelná: „*Der Auschaer Militärkommandant hatte mir geraten, mich um einen Antifaschistenausweis zu bemühen. Es sind aber in Auscha von den über 300 Bewerbern nur etwas 80 mit Ausweisen versehen worden, von diesen aber zuletzt auch nur 8 öffentlich anerkannt worden, die restlichen wollen in etwa 14 Tagen nach Deutschland ausreisen.*“²⁶

Koncem roku 1945 hledal Tepperberg cesty, jak se dostat z Čech. Do Německa by to bylo spíše problematičtější, protože příslušné církve by ho jen tak nevzaly. Nejčastěji mluvil o Rakousku jako o nejlepší možnosti.

V této souvislosti se Tepperberg loučil s Wehrenfennigem velmi obsáhlým dopisem o významu, jaký pro něj církevní prezident měl. Zdůrazňuje jeho solidaritu a obětavost. „*Sie haben, hochverehrter Herr Kirchenpräsident, nach der Sudetenkrise mir ein einziges Mal – und zwar um meinetwillen! – den Rat gegeben, vielleicht ‚Fühler in das Ausland auszustrecken.‘ Sie haben aber, als mir eben kein Ausweg aus dem nationalsozialistischen Machtbereich blieb, meine Stellung in unserer Kirche mit all Ihrer seelsorgerlichen Zartheit, mit all Ihrem Einfluss, Ihrem Rat und Ihrer Liebe gehalten, und befestigt und bis zuletzt wie nie in Frage gestellt, auch nicht, als Juli 1943 der Regierungspräsident in Aussig mein durch § 117 gefordertes Einbürgerungsansuchen ablehnte und dadurch meine frühere oder spätere Amtsentlassung besiegelte. Damit haben Sie, hochverehrter Herr Präsident, fern von antifaschistischen Proklamationen, antifaschistisch, aber vor allem christlich, menschlich und brüderlich*

²⁵ „Poněvadž se samozřejmě hlásím jako Němec, neumím česky a rumunské konzulární zastoupení ještě neexistuje, je se mnou zacházeno jako s Němcem. Předevčirem např. byly zabaveny veškeré peníze, stříbro, fotoaparáty a můj rozhlasový přijímač, ovšem s poukazem na to, že to možná dostanu zpátky.“ Ibidem, Tepperberg Wehrenfennigovi, 15. 11. 1945.

²⁶ „Úštěcký vojenský důstojník mně poradil, abych se pokusil získat antifašistický doklad. V Úštěku bylo ale ze 300 žadatelů zaopatřeno doklady přibližně jen 80 a nakonec z těchto veřejně uznáno jen 8, ostatní se chtějí vystěhovat do Německa do 14 dnů.“ Ibidem.

*gehandelt in einer Weise, wie viele Andere politisch und kirchenpolitisch Abgestempelte es nicht getan haben.*²⁷

Geert Tepperberg nebyl typickým představitelem Německé evangelické církve. Svým původem, životním příběhem a teologickou orientací byl v NEC spíše výjimečný, což mu způsobilo mnoho problémů v době nacismu, ale nakonec i během československé poválečné správy.

V jeho příběhu se odráží mnoho z postojů k nacistické ideologii, které byly v odlišných kruzích NEC přítomné. Nejvyšší církevní vedení v osobě E. Wehrenfenniga si ho vysloveně přálo jako faráře, který se lišil od hlavního proudu v církvi. Poskytlo mu jakýsi azyl, protože v Hitlerově Německu z ideologických důvodů zůstat nechtěl. Tepperberg nebyl jediný, který jako farář našel v NEC útočiště, protože mu bylo ve Třetí říši úzko. Další případ je např. Carl Hoffmann, který přišel před válkou do sboru v Morchenstern (Smržovce). I v jeho případě je jasné, že Wehrenfennig chtěl, aby takoví faráři našli svůj domov v NEC. Další faráři hlásící se k Vyznávající církvi byli např. Adolf Zielke, Georg Lehmann, Luise Zorn atd. Nejvýznamnější ovšem je, že i samotný Wehrenfennig se opakovaně ve svých stanoviscích, dopisech a kázáních z období 1937–1945 vyjadřuje proti myšlenkám a působení Německých křesťanů ve vlastní církvi. Při několika příležitostech použil k tomu argumenty a jazyk, které nápadně připomínají texty z okruhu Vyznávající církve.

Faráři, kteří byli připraveni hájit autonomní prostor pro církve, to neměli jednoduché. V případě Tepperberga to platilo o to víc, že byl jako příslušník jiného státu než Československa nebo Německa podstatně zranitelnější, a tudíž závislejší na svém okolí. V tomto kontextu Tepperberg v NEC tvrdě narazil na myšlení vycházející z nacistické rasistické ideologie, kdy byl odmítnut jako kandidát na faráře, který měl částečný židovský původ, a to ještě v době před Mnichovem 1938.

²⁷ „Po sudetské krizi jste mně, vážený pane církevní prezidente, jednou poradil – a sice kvůli mně –, abych možná „tykadla vystrčil do zahraničí.“ Když mně ale už nezbyla cesta ven z nacionálně-socialistického mocenského prostoru, moje místo v naší církvi jste se vši Vaší pastorační jemností, se vším Vaším vlivem, Vaší radou a Vaší láskou podržel a potvrdil ho, a dokonce nikdy nezpochybnil, ani tehdy, když v červenci 1943 vládní prezident v Ústí moji žádost o občanství, požadovanou § 117, odmítl a tím zpečetil mé dřívější či pozdější propuštění z úřadu. Tím jste, vážený pane prezidente, dalek od antifašistických proklamací, jednal antifašisticky, především ale křesťansky, lidsky a bratrsky takovým způsobem, jakým to žádají jiní politici a církevně-političtí označovaní [antifašisté – PM] nekonali.“ Ibidem, I/F/1, Personalakte Tepperberg, Tepperberg Wehrenfennigovi, 16. 11. 1945.

Tepperberg odešel nejspíše do Rakouska, kde měl bratra. Farní sbor Habřina jeho odchodem fakticky zanikl. ČCE, která se snažila budovy získat, poslala faráře J. Nechanického jako svého zástupce, aby zajistil kontinuitu. Snaha ale ztroskotala, protože komunistická státní správa církevní objekty v Habřině ČCE nepřidělila. Místní JZD z kostela udělalo drůbežárnu, později budova začala chátrat. Ze sirotčince zbyla proluka v zástavbě obce. Dnes je habřinský kostel svým velmi neutěšeným stavem nechtěným pomníkem toho, co se za války a v následujících letech stalo.